

Venäjän epävirallinen hallinto

Nyky-Venäjällä korruptio voidaan jäljittää traditionaalisiin käytänteisiin, patrimoniaalisen vallan malliin ja neuvostoaikaisiin hallinnon välineisiin – jotka kaikki laiminlyövät ja rutiininomaisesti ylittävät julkisen ja yksityisen välistä rajaa. Hämärtynyt julkisen ja yksityisen välinen raja muodostaa tilan henkilökohtaisiin verkostoihin perustuvalle hallinnolle, johon nykyisin usein viitataan nimellä ”Putinin sistema”. ”Kestityksen”, ”jaetun vastuullisuuden” ja ”Potjomkinin kulissien” mallit ovat tunnistettavissa tavassa, jossa johtajuus on riippuvaista instrumenteista kuten ilmoittamattomat palkkiot, epäviralliset kytkökset, piilotetut agendat ja varoitusviestit, jotka voidaan nähdä tehokkaina hallinnon mekanismeina. Tiettyjen toimijoiden henkilökohtaisen vaikutuksen avulla Putinin sistema antaa voimaa hallituksen taloudellisille ja poliittisille projekteille ja pitää järjestelmän alamaiset varpaillaan. Samaan aikaan järjestelmän avoimuuden ja vastuullisuuden vastainen luonne tarjoaa hedelmällisen maaperän korruptiolle ja tekee sen torjumisesta vaikeaa. En suoraan samaista epävirallista hallintoa korruptioon, mutta väitän, ettei korruptiota kyetä Venäjällä kunnolla torjumaan, elleivät maan johtajat sitoudu ”reflektiiviseen modernisointiin” ja tunnusta ylläpitämänsä epävirallisen hallinnon seuraamuksia, joista yleinen korruptio on yksi vahingollisimmista maan toiminnan kannalta.

Alena Ledeneva

Tehtäväni ei ole kertoa tarinaa Venäjän hallinnosta, *sistemasta*. *Sisteman* etnografia on parhaiten esitetty romaaneissa. Erityisesti Aleksandr Terehovin kansallinen bestseller, *Nemtsy* (Saksalaiset, 2012), keskittyy suhteisiin ja lah-

juksiin, jotka pönkittävät paikallista hallintoa nyky-Venäjällä.¹ Andrei Zvjagintsevin viimeisin elokuva, *Leviathan*, joka palkittiin vuoden parhaana elokuvana Lontoon elokuvajuhlilla 2014, esittää *sisteman* korruptoituneen puolen: oikeusjärjestelmän (tuomioistuimet, poliisi ja syyttäjät) manipuloinnin sekä Venäjän ortodoksisen kirkon kaksinaismoralismin. Se näyttää uskomattoman kuilun *sisteman* julkisivun ja kulissien takaisen toiminnan välillä. Elokuvassa *sisteman* ulkopuolinen mies, automekaanikko Kolja, taistelee säilyttääkseen oikeuden taloonsa, mutta menettää sen kaupungin pormestarille jouduttuaan lavastetuksi murhaan, mistä hänet tuomitaan 15 vuoden vankeuteen. Koljan kohtalon sinetöi periaate ”ystävillä heillä on kaikkea, vastustajille heillä on laki”.

Julkisessa keskustelussa korruptio ei ole aiheena tabu. Parlamentin ylähuoneelle vuonna 2012 pitämässään puheessa presidentti Vladimir Putin nimesi hallinnon tehottomuuden ja korruption suuriksi ja ilmeisiksi ongelmiksi ja tuomitsi ne modernin julkisen hallinnon vastaisina. Venäjä nimettiin G-20 maiden puheenjohtajaksi 2012, ja syyskuun 2013 kokouksessa se vetosi tässä ominaisuudessa jäsenvaltioihin, jotta nämä yhdessä omaksuisivat korruption vastaisen periaatteen, joka asettaisi matkustuskieltoja korruptiosta epäillyille virkamiehille (IMRussia.org 2013). Esitys voidaan nähdä vastauksena Venäjän huonoon sijoitukseen korruptiota tarkastelevissa kansainvälisissä listauksissa.² Tutkijat kuitenkin huomauttavat, että maissa, joissa korruptio on yleistä, korruption vastaista retoriikkaa käytetään usein poliittisesti hyväksi. Täten Putin on kyennyt – opposition sijasta – esiintymään korruption vastaisen taistelun puhemiehenä. Putin on hyökännyt erityisesti niitä valtion virkamiehiä vastaan, joiden ulkomaille sijoitettu varallisuus on tukenut heidän itsenäisyyttään *sisteman* ulkopuolella.

Kansa tervehtii iloisena korruption vastaisia pyrkimyksiä, mutta ei odota kouriintuntuvia tuloksia korruption torjumisessa. Vuoden 2013 kansainvälinen korruptiobarometri -kyselyssä 70 prosenttia venäläisistä vastasi, että hallitus on tehoton tai erittäin tehoton korruption vastaisessa taistelussa. Kysymykseen siitä, missä määrin maanne hallintoa ohjaavat harvojen toimijoiden omat intressit, vain kolme prosenttia vastaajista osoitti luottamusta maan johtoon, kun taas 73 prosenttia uskoi, että hallintoa pyöritetään johtajien omien intressien pohjalta (asiantuntija-arviot ovat tätäkin pessimistisempiä). Samankaltaisia tuloksia saadaan muistakin sellaisista maista, joissa korruptio on yleistä ja siihen suhtaudutaan käytännöllisenä normina (*de facto* -säännöt ja normi, jotka poikkeavat laillisista asetuksista – nämä *de facto* -normit eivät ole täsmällisiä), kun taas korruption vastainen toiminta ja käytös nähdään poikkeuksellisenä (de Sardan 2008, Blundo & de Sardan 2006). Mainitussa esimerkissä käytännöllinen normi on oletus siitä, että

viranhaltija ajaa omaa etuaan rikastumisen toivossa, kun taas yhteisen edun vuoksi toimiminen on poikkeuksellista.

Venäläiset kyselyt osoittavat myös sen, että valtion virkamiehillä oletetaan olevan ulkomaisia tilejä (näin vastasi 96 prosenttia vastaajista kansallisessa kyselyssä). Julkisen ja yksityisen rajan ylittäminen (julkisen viran hoitaminen omien etujen ajamiseksi) nähdään tuomittavana, mutta samalla se hyväksytään yleisenä käytäntönä. Käytännöllisten normien ristiriitaisuus on ällistyttävää: kyselyt osoittavat, että valtion virkamiehet nähdään epäluotettavina ja korruptoituneina, mutta samalla enemmistö haluaisi lapsistaan tulevan virkamiehiä.³ Ihmiset nimeävät korruption suureksi ongelmaksi ja inhoavat sitä, mutta ovat samaan aikaan valmiita hyödyntämään korruption tarjoamia keinoja säästääkseen aikaa ja varoja tai hyötyäkseen jollain muulla tapaa.

Sistema ja käytännön normien ristiriidat

Tarkoituksenani ei ole esitellä Venäjän korruption vastaisten reformien epäonnistumisia tai tehottomuudesta kielivää korruption vastaista retoriikkaa. Sen sijaan aion seuraavassa tarkastella tehokkaita hallinnon malleja, jotka mahdollistavat *sisteman* toimivuuden, sekä pohtia niiden alkuperää ja tapoja, joilla ne ylittävät julkisen ja yksityisen välisiä rajoja. Väitän, että voidakseen toimia tehokkaasti korruption leimaamissa olosuhteissa valtion virkamiehen täytyy olla kokenut *sisteman* toimija, hänen tulee kyetä kontrolloimaan vallan verkostoja, valvomaan niiden dynamiikkaa ja soveltamaan epävirallisen vallanjaon instrumentteja. Johtajuus edellyttää *sekä* virallisen järjestelmän mekanismien tuntemusta *että* keinoja, jotka ovat tehokkaita ja toimivia epävirallisissa vallan verkostoissa, jotka oletetusta yhteensopimattomuudesta huolimatta yhdistyvät saumattomasti tällaisen vallankäyttäjän käsissä.

Putinin henkilökohtainen osallisuus, hänen riippuvaisuutensa valtaverkostosta ja hänen

valitsemansa johtamistapa ovat tärkeitä Venäjän hallintojärjestelmän ymmärtämiseksi. Silti on yhtälailla tärkeää korostaa *sisteman* alkuperää sekä sen ajassa ja tilassa muodostuneita rakenteita. Putinin omakätinen ohjaus voidaan nähdä uutena patrimonialismin muotona tai patronaalisen politiikan esimerkkinä, joka ei edistä vallan jakautumista tai julkisten instituutioiden tehokkuutta. Putinin *sistema* sen sijaan voidaan nähdä patronaalisen vallan esimerkkinä (Hale 2014, 9). Huolimatta tutkijoiden vuosikymmeniä jatkuneesta kiinnostuksesta Neuvostoliiton epävirallista valtaa kohtaan, meillä ei ole edelleenkään tarpeeksi malleja, joita voisi käyttää vertailevaan analyysiin tai neuvostoajan jälkeisen demokratisoinnin ja nousevan autoritarismin tarkasteluun. Epävirallista hallintoa tarkastelevalla tutkimuskirjallisuudella on myös rajoitteensa: johtajuusteoriat yleensä tarkastelevat epävirallisen johtamisen tapoja osana ihmissuhdetaitoja sen sijaan, että tarkastelisivat näitä osana organisaation luonnetta.

Epävirallisen hallinnon muodot ansaitsevat aiempaa systemaattisempaa analyysia. Tässä artikkelissa tarkastelen ”kansankielistä tietämystä” (Kubik & Linch 2013, 57, 63) tai hallinnon metaforia Venäjällä – ”kestitys” tai oikeus hyödyntää (julkisia) resursseja (*kormlenije*); jaettu vastuullisuus ja molemminpuolinen kontrolli (*krugovaja poruka*); sekä virheellinen raportointi ja julkisivujen hyväksikäyttö (*potjomkinskije derevni*). Nämä epävirallisen hallinnon metaforat – yksi ylhäältä alas, yksi horisontaalinen ja yksi alhaalta ylös ulottuva – ovat saaneet monia muotoja Venäjän ja Neuvostoliiton historiassa ja siten ne tarjoavat näkymän epävirallisen hallinnon malleihin, jotka ovat

luonteenomaisia *sistemalle*, mutta ulottuvat eri aikakausille, erilaisiin poliittisiin järjestelmiin ja johtajuusmalleihin. Historiallinen katsaus epävirallisen hallinnon muotoihin sallii erotella ainakin neljä erilaista tyypillistä erityispiirrettä. Näitä erityispiirteitä hyödyntävät eri valtion toimijat ja valtio on niistä vaihtelevassa määrin riippuvainen. Erityispiirteet ovat riippuvaisia *sisteman* valikoiduista sisäpiiriläisistä, ja ne noudattavat hallinnon kirjoittamattomia sääntöjä ja valvontaa. Erityispiirteet ovat riippuvaisia *sisteman* valikoiduista sisäpiiriläisistä, jotka noudattavat hallinnon kirjoittamattomia sääntöjä ja valvontaa sekä voivat olla oletusarvoltaan korruptoituneita, ja rankaisevat *sisteman* ulkopuolisia toimijoita. Ne perustuvat häilyvään harmaaseen alueeseen, vaihtuviin käytännön normeihin, hajanaiseen kontrolliin ja vastuuttomuuteen. Toisaalta erityispiirteet ovat luonteeltaan ristiriitaisia – kuten on kiteytetty sarkastiseen piirrookseen *krugovaja poruka* – ja ne valtuuttavat sisäpiiriin kuuluvia. Samalla ne rajoittavat ja ohjaavat sisäpiiriläisten toimintaa, mutta kuitenkin lisäävät heidän valtaansa ulkopuolisiin nähden (ks. myös Nautilus Pompiliuksen kappaleen sanoitusta koskeva analyysi neuvostoaikaisesta *krugovaja poruka* -teemasta, Ledeneva 2006, 98–118, 203).

”Krugovaja poruka” 1990-luvun tyyliin. Piirtäjä: Vladimir Romanov.

Seuraavassa esittelen tulkinnallisen lähestymistavan epävirallisen hallinnon muotoihin, jotka näyttävät olevan olennaisia venäläisen *sisteman* jatkuvuudelle, mutta joita voidaan käyttää myös vertailukohtana epävirallisen hallinnon (tai weberiläisittäin patrimoniaalisen hallinnon) muodoille kansainvälisesti. Tunnusomaiset epävirallisen hallinnon piirteet kuten ilmoittamattomat palkkiot, epäviralliset yhteydet, piilotetut agendat ja varoitusviestit eivät ole vain venäläisen *sisteman* mekanismeja, vaan niitä voidaan tarkastella ja vertailla globaalilla tasolla.

Epävirallisen hallinnon kolme metaforaa

Myöhäisellä keskiajalla termi ”kestitys” (*kormlenije*, englanniksi vakiintunut käännös on *feeding*, länsimaisesta feodalismista puhuttaessa käytetään termiä *läänitys* – kääntäjän huomio) merkitsi käytäntöä, jonka mukaisesti venäläinen hallitsija saattoi palkita sotilaallista ja hallinnollista eliittiä myöntämällä sen jäsenille henkilökohtaiset käyttö- ja verotusoikeudet tiettyyn maa-alueeseen. Yleensä palkittu viranhaltija vietti muutamia vuosia kierrellen pitkin hänelle myönnettyä maa-aluetta (jonka koko ja varallisuus heijastelivat palkitun henkilön läheisyyttä Moskovan ruhtinaaseen). Hän täytti kirstunsa ja palasi sitten takaisin hoviin sotilas- tai hallinnolliseen palvelukseen. Vaikka viranhaltijalla oli lähes rajoittamaton valta hänelle läänitettyyn maa-alueeseen, oli joitakin kirjoittamattomia sääntöjä, jotka säätelivät, millaisia ”kestityksiä” hän saattoi kerätä hallinnoimaltaan alueelta. Keskushallinto piti epävirallista vahtia ja odotti myös saavansa jonkinlaisen osuuden viranhaltijan saaliista. Venäläinen anekdootti kertookin, ettei virkamiehiä saada kiinni varkaudesta, vaan siitä, että he varastavat liian paljon asemaansa nähden.

Verot kerättiin tuotteina tai työvoimana ja tämän suoran verotusoikeuden lisäksi viranhaltija määräsi maksuja kaikista hallinnollista ja oikeudellisista toimista, joita hän ja hänen alamaisensa hoitivat kansan puolesta – rikostutkinnan aloittamisesta avioliiton laillistamiseen.

Venäläisen historioitsijan Vasili Kljutševskin mukaan kestitysjärjestelmän oli tarkoitus toimia palkkiona pyyteettömille julkisen viran haltijoille, jotka toimivat maansa parhaaksi, mutta käytännössä järjestelmä totutti venäläiset virkamiehet vaatimaan palkkiota suorittamistaan tehtävistä (Klyuchevsky 1988, 316). Julkiset tehtävät alettiin nähdä keinona ansaita palkkioita, Max Weberin termien mukaan prebendoja.⁴ Kestitysjärjestelmän mahdollistama viranhaltijoiden tulonhankkimiskeino – kirjaimellisesti tapa ”syödä” paikaltaan valtion hierarkiassa – säilyi Iivana IV:n (Julma) vuonna 1555 antamasta kestitysjärjestelmän kieltäneestä asetuksesta huolimatta. Vuoden 1555 reformit tekivät kestitysjärjestelmästä laitonta, mutta eivät silti hävittäneet sitä. Tämän seurauksena kestitys antoi tilaa kavalluksille ja ryöstämiselle, jotka levisivät valtion viranhaltijoiden ja muiden toimijoiden keskuuteen käytännöllisenä, vaikkakin laillisesti kyseenalaisena, normina. Tämä käytännön normi on kiteytetty Nikolai Karamzinin huomioon varastamisesta (*vorujut*) sekä laajalle levinneisiin käsityksiin, joiden mukaan Venäjä on varkaiden valta, kleptokratia (ks. myös Dawisha 2014).

Yksilön tasolla antamisen logiikka (annettu mahdollisuus kestitykseen) yhdistyi ottamisen logiikkaan (otettu mahdollisuus kestitykseen) korostaen tilanteen ambivalenttia luonnetta.

Näin oli etenkin sosialismin aikana, jolloin ota ja anna -käytäntöjä harjoitettiin valtion omaisuuden ja julkisten resurssien kustannuksella (Lovell et al. 2000). Valtion tasolla ota ja anna -käytännöt muovasivat neuvostoaikaisen kestitysjärjestelmän eli taloudellisen mallin, joka perustui keskitettyyn resurssien uudelleenjakoon sekä ideologiseen haluttomuuteen omaksua markkinatalouden mukaisia allokoinnin periaatteita, mikä tehtiin erityisesti Venäjän luonnonvarojen kustannuksella (Polanyi 1977; Bessonova 1999). Henkilöön perustuva resurssien allokointi, erioikeuksien kulttuuri ja uudelleenjaon periaatteet ovat tehneet vapaamatkustamisesta hyväksyttävää, mikä on saanut selkeimmän muotonsa Putinin Venäjän tyyllisissä lahjuksissa ja anastamisissa tai tavassa riistää yrittäjiltä pois

heidän liiketoimintansa uhkaamalla valtiollisella vainolla. Tällainen toiminta peitellään usein patriotismia korostavan retoriikan verhon alle (Ledeneva 2013).

Jaettu vastuullisuus (*krugovaja poruka*) on sekin yksi traditionaalisen hallinnon muoto Venäjällä. Jaettu vastuullisuus perustuu ajatukselle, jonka mukaan yksi on vastuullinen kaikille ja kaikki ovat vastuullisia yhdelle. Se voidaan parhaiten kuvitella tilanteessa, jossa vetoamus allekirjoitetaan piirissä siten, ettei ole selvää, kuka oli ensimmäinen allekirjoittaja. Näin voidaan suojella varsinaista rettelöitsijää tehden samalla koko yhteisö vastuulliseksi. Venäjän keisarikunta käytti *krugovaja porukaa* veronkeruussa, armeijan kutsunnoissa ja rikosten hillinnässä. Mikäli talonpoikaisyhteisö ei kyennyt suorittamaan maksua, luovuttamaan sotilasta tai rikollista valtiolle, koko yhteisöä rangaistiin. Joutuessaan tällä tavoin kohtaamaan valtiovallan talonpoikaisyhteisöt nostivat omaa valppautasoaan, ottivat käyttöön epävirallisia rangaistuksia ja valvoivat vertaisiaan, mikä rajoitti yksilönvapauksia yhteisöllisen hyvinvoinnin kustannuksella (Ledeneva teoksessa Markova 2004). Virallisesti *krugovaja poruka* lakkautettiin osana pääministeri Pjotr Stolypinin vuoden 1903 liberaaleja uudistuksia (täytäntöönpano 1905), mutta käytännössä järjestely muovasi edelleen ihmisten selviytymisstrategioita valtion sortovallan alla, ja toisaalta tarjosi hallitsijoille keinon hyödyntää perinteisiä kontrollin keinoja alueilla, jotka olivat rauhattomia tai vain heikosti valtiollisen kontrollin alla. Arkistolähteisiin perustuva tutkimus paikallisen eliitin verkostoista tarjoaa näkökulman *krugovaja porukan* roolista osana neuvostoaikeista *sistemiaa* (Gorlizki 2010; Khlevnyuk 2009). Paikallisen eliitin keskuudessa järjestelmää käytettiin keinona vastustaa keskushallinnon kontrollia ja määräyksiä. *Krugovaja porukaa* käytettiin paikallisten virkamiesten omavaltaisuuksien piilotteluun, keskusvallan silmissä kyseenalaiseen valoon joutuneen viranhaltijan suojelemiseen, sekä yhteisön asemaa vahingoittavien ilmiäntajien rankaisemiseen (Hosking teoksessa Markova

2004; Ledeneva 2006). *Krugovaja porukan* tarjoama immuniteetti ja suoja liittyivät kuitenkin olennaisesti yksilön rajoitettuihin omistusoikeuksiin ja hänen riippuvaisuuteensa ryhmästä, siis niin kutsuttuun sisäänlukitsemisilmioon.

Moskovan kansanviisaudesta Neuvostoliiton nomenklatuuraan

Traditionaalisen hallinnon kolmas tunnuspiirre on virallisten julkisivujen ja epävirallisen valankäytön välisen kuilun hyväksikäyttö, jota metaforisesti nimitetään Potjomkinin kulisseiksi. Historiallisesti Potjomkinin kulissit yhdistetään legendaan, jonka mukaan ruhtinas Potjomkin rakennutti tekaistujen kylien tyhjiä julkisivuja keisarinna Katariina Suuren kulkeman reitin varrelle. Termiä on käytetty kuvaamaan myös kommunismin jälkeisen ajan näennäisiä uudistuksia ja yksityistämistä (Wilson 2005; Allina-Pisano 2007), mutta sillä on myös muita tärkeitä merkityksiä. On olennaista osata tunnistaa julkisivut siitä, mitä niiden takana on. Tämä tärkeä käytännöllinen normi on kiteytetty kansanviisauteen, jonka mukaan ”Venäjä on lukemattomien lakien ja kirjoittamattomien sääntöjen maa” tai ”lakiemme puutteellisuus kompensoidaan niiden noudattamatta jättämisellä” (*nesoveršenstvo naših zakonov kompensirujetsja ih nevyopolnenijem*). Venäjän kulttuurinen traditio tekee eron oikeuden ja virallisen lain käsitteiden välille, mitä korostaa eriytyneitä konnotaatioita sanojen *spravedlivost* (oikeus) ja *zakonnost* (laillisuus) välillä. Normien kaksinaisuus, virallisen ja epävirallisen välinen kuilu, sekä sääntöjen mielivaltainen noudattaminen tekevät käytännön normien tuntemisesta välttämätöntä.

Tutkimuksessaan *Muscovite Political Folkways* Edward Keenan selittää virallisen ja epävirallisen hallinnon välistä kuilua osana poliittista kulttuuria. Hänen mukaansa venäläiseen poliittiseen kulttuuriin on ajan saatossa voimakkaasti vaikuttanut sekä psykologinen suhtautuminen että käytännölliset sopeutumisen tekniikat, joita jo varhaiset slaavilaiset heimot kehittivät. Heidän kohtaamansa taloudelliset ja sosiaaliset olosuh-

teet – eristyneisyys, köyhä maa, vaikea ilmasto, satojen epävarmuus, ja yleisesti vihamielinen ympäristö – edesauttoivat muodostamaan voimakkaan kulttuurin, jota määrittävät varovaisuus, laskelmointi, päättäväisyys, stoalaisuus, kestävyys sekä ennen kaikkea eloonjäämisen painottaminen. Vuosisatojen myötä, Keenan väittää, nämä luonteenpiirteet muodostivat venäläisen poliittisen kulttuurin pysyvät elementit: kunkin asetelman operationaalinen perusta on epävirallinen ja traditionaalinen (todellisen vallan ja virallisen statuksen välillä ei aina ole yhteyttä); päätöksenteko on ”korporatiivista ja juonittelevaa”; vakautta ja riskien välttämistä suositaan innovaatioiden ja kehityksen kustannuksella; vallassa on yleinen haluttomuus saattaa voimaan systemaattisesti koottu lainsäädäntö (ne, joiden tulee tietää säännöt, tuntevat ne jo). Erityisesti viimeinen kohta on tärkeä, sillä se viittaa sääntöjen toimeenpanon liukuvaan käytäntöön ja kirjoittamattomien sääntöjen voimaan muodollisen kontrollin ulkopuolella (Ledeneva 2001).⁵

Historioitsija Geoffrey Hosking korostaa henkilökohtaisen vallan verkostoja, joita hänen näkemyksensä mukaan määrittävät hierarkkiset klienttisuhteet ja jotka toimivat tsaarin- ja neuvostoaikaisen Venäjän hallinnon peruspilareina. Hosking nimeää keisarillisen Venäjän klienttisuhteiden perustaksi sukulaisuuden, maantieteellisen sijainnin ja institutionaalisen aseman, mikä yhdisti ihmisiä, jotka olivat työskennelleet samassa virastossa, etenkin mikäli kyseisellä virastolla oli tiettyä asiantuntijuutta vaativia tehtäviä, kuten tsaarin kanslia tai oikeuden tai talouden alan ministeriöt (Hosking 2000). Hosking esittää, että Venäjän poliittista järjestelmää ei voida luonnehtia yksinkertaisesti itsevaltaiseksi; sekä tsaarinajan että Neuvostoliiton aikaisen *nomenklaturan* näkökulmasta venäläinen poliittinen järjestelmä näyttyy valtion tasolle levinneenä henkilökohtaisen vallan verkostona, jota määrittävät nykypäivän Venäjälle ulottuvat kannatus- ja klienttisuhteet.

Politiikan tutkijat Thomas Christiansen ja Simona Piattoni kiinnittävät huomiota klient-

tisuhteiden kaksinaisuuteen – käytännöllisesti sopivina mutta normatiivisesti epäilyttävinä – ja niiden yhteyksistä korruptioon. Klienttisuhteita käytetään usein viittauksena kaikkiin pitkäaikaisiin, molemmin puolin sopiviin (vaikka ei aina täysin laillisiin) sopimuksiin, jotka rajoittavat kilpailua suljettujen piirien sisällä. Nämä sopimukset eivät ole täysin lainmukaisia juuri siksi, että ne pyrkivät rajoittamaan kumppanuuksia ja synnyttävät ”ystävien” ryhmiä, jotka jakavat sekä yhteiset intressit hyväksikäyttää joitakin tarjolla olevia julkisia resursseja että halun pitää ulkopuoliset poissa. Toisaalta klienttisuhteilla voidaan tarkoittaa yksinkertaisesti pyrkimystä tilanteeseen, jossa ei tarvitse uudelleen neuvotella pitkäkestoisten suhteiden ja kumppanuuksien ehtoja, jotka perustuvat vastavuoroiseen tietoon ja luottamukseen (Christiansen & Piattoni 2003).

Toisin sanoen, klienttisuhteet perustuvat oleuksille, jotka ovat hyvin samankaltaisia niiden perusteiden kanssa, joiden varassa epävirallinen hallinto tyypillisesti toimii. Klienttisuhteet tarjoavat vaatimattomia mutta varmoja hyötyjä toimijoille, mutta ne sisältävät myös potentiaalisia vaaroja. Christiansen ja Piattoni kiinnittävät huomiota sanktioiden ja valvonnan olemattomuuteen, mikä toimii korruption ja nepotismin kasvualustana sekä virallisten hierarkioiden tarpeellisuuteen erilaisten verkostojen vastavoimana. Hierarkioiden ja valtaverkostojen välinen (potentiaalisesti vahingollinen) kiinteä suhde korostaa kysymyksiä epävirallisen hallinnon legitimitetistä sekä epävirallisen hallinnon legitimitettiin ja tehokkuuden välisestä ongelmasta (ks. myös Gelman teoksessa Christiansen & Neuhold 2012). Valtaverkostoilla on tapana luoda tehokkaita, vaikkakin lainvastaisia oikoteitä, jotka heikentävät virallisten vaikutuskanavien tehokkuutta ja legitimitettiä.

Kaikki kolme traditionaalisen hallinnon elementtiä perustuu malleille, jotka ovat erilaistavia, mielivaltaisia, eivätkä ne ole selkeästi määriteltyjä tai avoimia. ”Erityisyyden” aste, jolla asiat tavattiin tehdä, voimistui neuvostoaikana. Omasa osuudessaan teoksessa *Leading Russia* Robert Service esittelee vaikeuksia, jotka liittyivät neu-

vostojärjestelmässä toimimiseen. Nämä vaikeudet johtuivat ”Neuvostoliiton skitsofreenisesta luonteesta”, joka oli peräisin keskusjohtoisen kontrollin ristiriitaisuuksista, klienttipolitiikasta, laajalle levinneistä epävirallisista käytänteistä, joka suuntaan kulkevasta väärästä informaatiosta ja yleisestä kyynisyydestä (Service 2005, 71). Nyky-Venäjän ”hybridihallituksen” – jossa yhdistyvät traditionaalisen hallinnon elementit, markkinatalous ja edustuksellinen demokratia sekä Putinin omat valtaverkostot – epävirallisen hallinnon instrumenteista tulee entistäkin vaikeaselkoisempia. Epävirallisen hallinnon instrumentit, kuten epäviralliset kannustimet ja resurssien allokointi (kestitys), epävirallisen vallanjaon kautta harjoitettu valvonta ja kontrolli (jaettu vastuullisuus) sekä itsenäisiksi väitettyjen instituutioiden epävirallinen valvonta, (Potjomkinin kulissit) vaativat osakseen yksityiskohtaista tarkastelua.

Epävirallisen hallinnon keinot Putinin Venäjällä

Esitykseni valtaverkostojen neljästä erilaisesta tyyppistä – sisäpiiri, hyödylliset ystävät, ydinkontaktit ja välilliset kontaktit – on suuntaa-antava. Tässä yhteydessä tarkoitukseni ei ole toistaa analyysia venäläisistä valtaverkostoista ja niiden roolista maan modernisoinnissa (Ledeneva 2013), vaan tarjota vertailevaan tutkimukseen soveltuva viitekehys epävirallisen hallinnon

mekanismien tarkastelulle (ks. Taulukko 1). *Sisäpiirin* tarkoitus on tukea johtajaa sekä ”suunnitella”, ”suodattaa” ja ”kehittää” valtaverkostoa. *Hyödylliset ystävät* käyttävät hyväkseen heille ”myönnettyjä” liiketoimintamahdollisuuksia valtahierarkian ulkopuolella (*vertikal*) ja luovat resursseja valtaverkoston käytettäväksi sekä kasvattaakseen sen taloudellista pohjaa. *Ydinkontaktit* yleensä hyötyvät julkisista nimityksistä valtahierarkian sisällä ja ”suojelevat” sekä hierarkian että verkoston intressejä. *Välillisiä kontakteja* käytetään laajempaan vaikuttamiseen, kontrollointiin ja muutosten kanavointiin. Nämä toiminnot linkittyvät hallinnon keskeisiin muotoihin, jotka ovat vallitsevia erityisesti Venäjän historian vakauden aikoina, kuten Keenan (1986) on asian esittänyt:

- Sisäpiirin operationaalinen pohja on epävirallinen ja traditionaalinen, toisin sanoen se perustuu ajalliselle/paikalliselle läheisyydelle valtakeskuksen ja sen etuoikeuksien kanssa (sisäpiiriä määrittelee sen uskollisuus ja vahvat sidokset johtajaan).
- Pääsy resursseihin perustuu usein korporatitivismiin ja salaisiin päätöksiin, eli suojelijat tarjoavat suojateilleen (hyödylliset ystävät) pääsyn resursseihin tai allokoiivat resursseja päästäkseen osalliseksi liiketoiminnasta tai saadakseen muita (salaisia) vastineita.
- Ydinkontaktit priorisoivat henkilökohtaista uskollisuutta, vakautta ja riskien välttämistä ammatillistumisen ja innovaatioiden kustannuk-

<p>Verkoston tyyppi: sisäpiiri</p> <p>Funktiot: tukeminen / vapaamatkustus Johtamistehtävä: visio ja agendan määrittely</p> <p>Epävirallisen hallinnon keinot: epäviralliset kannustimet</p>	<p>Verkoston tyyppi: ydinkontaktit</p> <p>Funktiot: turvaverkko / sisäpiiriin sulkeminen Johtamistehtävä: kontrolli ja (valitun) politiikan toimeenpano</p> <p>Epävirallisen hallinnon keinot: epäviralliset agendat</p>
<p>Verkoston tyyppi: hyödylliset ystävät</p> <p>Funktiot: selviytymisvälineet / rajoitetut oikeudet Johtamistehtävä: resurssien kontrollointi</p> <p>Epävirallisen hallinnon keinot: epäviralliset kytkökset</p>	<p>Verkoston tyyppi: välilliset kontaktit</p> <p>Funktiot: puskuri / riippuvaisuus Johtamistehtävä: legitimointi, vakaus ja jatkuvuus</p> <p>Epävirallisen hallinnon keinot: epäviralliset viestit</p>

Taulukko 1. Valtaverkostojen tyypit ja funktiot, johtamistehtävät sekä epävirallisen hallinnon instrumentit

sella, ja siten turvaavat *sisteman* sitovuuden ja jatkuvuuden.

- Välilliset kontaktit hyötyvät kytköksestään valtaverkoston kanssa ja auttavat ylläpitämään tilannetta, jossa hallinnon toimijat noudattavat ja ovat riippuvaisia kirjoittamattomista säännöistä. *Sisteman* läpinäkymättömyys mahdollistaa hyödyntäviöittelun, sääntöjen manipuloinnin sekä sisäpiiriläisten epäreilut edut muihin nähden, mutta toisaalta aiheuttaa myös pelkoa ja tyyty-mättömyyttä toimijoissa.

Nämä valtaverkoston neljä ideaalimallia ja funktiota voidaan yhdistää myös johtajuus-teorioihin ja epävirallisen hallinnon yleisiin malleihin: epäviralliset kannustimet, kytkökset, agendat ja viestit (ks. Taulukko 1). Lopuksi esit-telen joitakin esimerkkejä Venäjällä tekemästäni kenttätöystä ja tarkastelen sitä, miten esitetyt mallit näyttäytyvät käytännön toiminnassa. Esit-tettyä viitekehystä voidaan käyttää myös muiden valtioiden kohdalla niin yleisiä kuin erityisiäkin epävirallisen hallinnon muotoja tarkasteltaessa.

Sisäpiiri koostuu heistä, jotka osallistuvat pää-töksentekoon ja informaation suodattamiseen. Etenkin sisäpiiriläiset ovat näkymättömiä ja hei-dän toimintaansa ohjaavat positiiviset ja negatii-viset *kannustimet, jotka asetetaan epävirallisesti*. Keskinäiset riippuvuussuhteet ja haavoittuvuus tehostavat valtaverkoston sisäpiiriläisten osal-listumista, jaettua vastuullisuutta (*krugovaja poruka*) ja sovittujen sääntöjen noudattamista. Viralliset käytänteet pidetään vaikeaselkoisina ja ylisäänneltyinä niin, että toimijan on turvau-duttava epävirallisiin reitteihin. Tämän lisäksi valtajärjestelmä näyttää ylläpitävän virallisten sääntöjen epäkohtia, jotta järjestelmä mahdol-listaa päätöksentekoon osallistuvien toimijoi-den ”kestityksen”. Viranhaltijan ”kestitys” ei ole vaihtoehto, vaan se on edellytys. *Sisteman* avaintekijä on se, että yksilöllä ei lopulta ole muuta vaihtoehtoa kuin noudattaa järjestelmän sääntöjä. Sääntöjen noudattamatta jättäminen on käytännössä mahdotonta, sillä *sistema* rankaisee tällaisesta käytöksestä – kuten nähdään alussa mainituissa esimerkeissä *Leviathan* ja *Nemtsy*. Sisäpiiri käyttää epävirallista vaikutusvaltaansa

kyetäkseen johtamaan ydinkontaktejaan, kontrolloimaan näiden toimintaa ja suoriutumista ja saadakseen näiltä tuen tärkeille aloitteille. Myös resurssien epävirallinen mobilisointi voi olla tehokasta.

Putinin *sistemassa* omistusoikeudet ovat heikkoja ja demokraattisesti toteutettu johtajuuden delegointi on harvinaista. Silti epäviralliset kytkökset valtion toimijoiden ja liikemiesten – siis johtajien ja heidän ”hyödyllisten ystäviensä” – välillä nähdään molempia osapuolia hyödyttävinä. Nämä epäviralliset kytkökset antavat olettaa, että toimijoiden välillä kulkee epävirallisia rahavirtoja, joihin viitattiin talous-elämää seuraavan *Forbes*-lehden toteuttamassa tutkimuksessa, jossa väitettiin liikemies Suleiman Kerimovin siirtäneen varoja Medvedevin ”elä-kerahastoon” (*Forbes* 2012). Näiden kumppa-nuuksien seurauksena toimii vastavuoroinen ”kestitys”, jolle ominaista on selkeä yksityisen ja julkisen välisen rajan puuttuminen, harvojen etuoikeutettu pääsy kiinni resursseihin sekä rajoitetut omistusoikeudet, tukahdutettu kilpailu ja selittämättömät rahavirrat.

Viranhaltijoiden toimenkuva – julkinen pal-velutehtävä ja samanaikainen toiminta verkoston ja oman edun hyväksi – yhdistyy helposti korruption, eikä tätä käytäntöä voida täysin kukistaa lainsäädännöllisin keinoin. Viitataan tässä julkisen ja yksityisen rajan ylitykseen, viranhaltijoiden intressien ristiriitaisuuteen sekä henkilökohtaisten suhteiden ja niiden hyväksi-käytön hämärtyneisiin rajoihin. Perimmäinen ongelma ei ole lainsäädännöllisten pelotteiden tai korruptionvastaisten kampanjoiden puute. Ongelma on, että nämä toimet eivät toimi ympä-ristössä, jossa korruptio on yleistä. Kuilu julkisen ja kulissien takaisen toiminnan välillä säilyy samalla kun epävirallisen hallinnon keinoista, joita tarvitaan olemassa olevien venäläisten valtaverkoston ylläpitämiseksi, ei puhuta tai niihin ei puututa suoraan. Näihin keinoihin puuttuminen merkitsisi enemmän Venäjän yhteiskunnallisen modernisaation kannalta kuin instituutioiden ja rakenteiden kopiointi muualta. Tämä kuitenkin edellyttäisi, että poliitikot tunnustaisivat henki-

lökohtaisten verkostojen rutiininomaisen mutta sopimattoman käytön, että julkisen ja yksityisen välinen raja asetettaisiin avoimeen tarkasteluun, ja että traditionaaliset hallitsemisen muodot viimein kyseenalaistettaisiin. Viimeinen kohta on erityisen tärkeä nyky-Venäjän epävirallisen hallinnon kontekstissa, jotta voitaisiin kiinnittää huomiota sen positiivisiin ja negatiivisiin merkityksiin.

Epäviralliset agendat ovat laajalle levinneitä minkä tahansa hallinnon päivittäisissä toimissa. Henkilökohtaisen uskollisuuden kulttuuri ja suhteisiin perustuvat virkanimitykset vaihtelevat. Näiden yleisyys heijastuu jossain määrin viranhaltijoiden pätevyystasoon ja siten mahdollistavat epävirallisen hallinnon toiminnan. Erityisen arkaluonteisia nimityksiä ovat ne, jotka yhdistyvät epävirallisiin rahavirtoihin. Toisin sanoen, valtiota voidaan epävirallisesti käyttää hyväksi, koska se näyttää virallisesti kontrolloidulta. Virallinen kontrolli on kuitenkin valikoivaa: tilaa jää harkinnalle, kun päätetään, minne katsotaan ja minne ei. Kuten eräs vastaajistani totesi, ”ei ole mitään epämuodollisuuksia, jos niitä ei etsi. Mutta jos alat etsiä epämuodollisuuksia, silloin nouset *sistemaa* vastaan” (ks. Ledeneva 2013, 238).⁶ Sitä paitsi, oikeusjärjestelmä on täynnä uskottuja ihmisiä, jotka takaavat sen, että valtio voi tarvittaessa muuttua saalistajaksi.

Vaikka epävirallisen hallinnon hyödyt saattavat tarjota ratkaisun päällekkäisten hierarkioiden tai ylimitoitettujen organisaatioiden haasteisiin, kasvava kuilu virallisten prioriteettien ja erilaisten valtaverkostojen prioriteettien välillä luo ongelmia, jotka usein liittyvät piilotettujen intressien väliseen kilpailuun, epävarmuuteen ja suoranaisiin ristiriitoihin. Erään vaikutusvaltaisen vastaajani mukaan *sisteman* viisaus piilee siinä, että ”on oltava valmis hyväksymään se, ettei ikinä tule ymmärtämään, mikä vei sinulta asemasi.”

Sisteman jatkuvuus edellyttää *epävirallisten viestien* noudattamista, pitäen siten *sisteman* toimet näkymättöminä ja epäselvinä. Useimmat vastaajat toimeenpaneissa asemassa viittaavat, että *sisteman* jatkuva valvonta on ehdottoman

tärkeätä. Valvonta (*smotrjaštšije*) on keskeistä epävirallisessa hallinnossa ja sitä ei tulisi yhdistää joihinkin stereotyyppisiin turvallisuusviranomaisiin (*siloviki*), jotka on sijoitettu kaikkialle tarkkailemaan yrityksiä ja projekteja. Epävirallinen valvonta perustuu Putinin verkostojen *krugovaja poruka* -tyyppiseen keskinäiseen valvontaan ja valvonnan epäviralliseen raportointiin.

Sisteman herra ja vanki

Väitän, että epävirallisten hallinnon instrumenttien käyttö, tai pikemminkin niiden käytön laajuus, määrittää Venäjän valtaverkostojen erityislaatuisuuden. Yhteiskunnissa, joissa vallitsevat Venäjää kehittyneemmät instituutiot – esimerkiksi mainittakoon Ranska tai Italia – valtaverkostojen hyödyntäminen on toisaalta vähemmän merkittävää. Toisaalta sitä valvotaan tehokkaammin institutionaalisen vallanjaon avulla. Vallan verkostot vaikuttavat toki muuallakin, mutta niiden laajuus, merkitys ja tehokkuus ovat erilaisia kuin Venäjällä, sillä niiden toiminta on institutionaalisesti rajoitetumpaa. Yhteiskunnissa, joissa viralliset rakenteet eivät toimi koko potentiaalinsa mukaisesti ja ihmiset joutuvat turvautumaan epävirallisiin toimintatapoihin saadakseen asiansa hoidettua, myös johtajuus on sidottu käyttämään epävirallisia hallinnon instrumentteja. Johtajat voivat olla johtajia vain, jos he kykenevät hallitsemaan ja kontrolloimaan vallan verkostoja. Valtaverkostojen hallittavuus saavutetaan usein epävirallisten keinojen ja instrumenttien avulla – nimittämällä uskollisia ihmisiä virkoihin, suosimalla niiden yritysten liiketoimintaa, joihin johtajilla on kytköksiä, varmistamalla, että resurssit ovat luotettavissa käsissä ja että niiden omistusoikeus on jossain määrin palautettavissa, sekä kontrolloimalla reuna-alueita. Nämä ovat keinoja, joilla voidaan taata kansan alistaisuus johtajaansa nähden.

Epävirallisten keinojen ja instrumenttien käytön kääntöpuoli on se, että johtajan asemaa rajoittavat epäviralliset ja vastavuoroiset sitoumukset. Kuten Putinin tekemissä virkanimi-

tyksissä, nämä sitoumukset saattavat voimistaa valtahierarkiaa (*vertikal*), mutta voivat myös vähentää sen asemaa samojen keinojen kautta kuin millä se on luotu. Epäviralliset hallinnon instrumentit auttavat johtajaa selviytymään tehtävässään sekä vahvistavat tämän taloudellista asemaa. Kuitenkin samaan aikaan hallinnon epävirallinen puoli alistaa johtajan hyödyllisten ystävien, liittolaisten ja sponsoreiden ”panttivangiksi”. Välillisistä kontakteista tulee johtajan tukijoita mutta myös tämän puskureita suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Välilliset kontaktit ovat myös riippuvaisia hallinnon traditionaalisista muodoista, eivätkä ne edistä rakenteellista kehitystä. Oikeudenmukainen Venäjä -puolueen duuman edustaja ja Rolf Groupin perustaja, Sergei Petrov, näkee yhtäläisyyksiä Putinin ja Brežnevin ”panttivankitilanteissa”:

▼▼ Putin on vankina poliittisessa umpikujassa, jonka hän itse on luonut. Tämä on hyvin samanlainen ansa kuin minkä edesmennyt neuvostojohtaja Leonid Brežnev asetti itselleen ja maalleen. Jos oletamme, edes hetkeksi, että Putin haluaisi radikaalisti modernisoida ja liberalisoida autokraattista järjestelmää – tai jopa jättäytyä sivuun, mikäli

hän näin tahtois – häntä ympäröivä eliitti ei sallisi hänen tehdä näin. Tämä eliitti uskoo hallinnon olevan heidän henkilökohtaista omaisuuttaan. Petettyään roolinsa perustuslain suojelijana Putinista on ansiokkaasti tullut korruption suojelija – hän takaa taloudellisen hyvinvoinnin miljoonille byrokraateille, hallinnon työntekijöille ja kytköksissä oleville liikemiehille. (Petrov 2011, 8.)

Tähän mennessä ei ole luotu mekanisme, jolla voitaisiin mitata epävirallista hallintoa tai valvoa sen operatiivisia prosesseja. Tässä kontekstissa mikä tahansa Venäjän talouden uudelleenjärjestely, institutionaalinen modernisaatio tai rakenteellisen vallanjoon kehittäminen kohtaisi rajoitteita, ellei sitä suorastaan estettäisi, epävirallisen hallinnon realiteettien taholta. Institutionaalista modernisaatiota voidaan edistää, mikäli samanaikaisesti modernisoidaan myös valtavverkostoja sekä edistetään refleksiivistä johtajuutta, joka kykenee valvomaan itseään ja pidättäytymään käyttämästä epävirallisen hallinnon keinoja.

Englannista suomentanut Miia Ijäs.

Viitteet

- 1 Aleksandr Terehov, *Nemtsy*, Moskva: Astrel, 2012. Teos palkittiin Kansallinen bestseller-palkinnolla.
- 2 Vuonna 2012, Transparency International (TI) listasi Venäjän sijalle 133 yhteensä 174 maata kattavassa korruptioindeksissä (Corruption Perception Index, CPI). Tämän lisäksi Venäjä jäi viimeiselle sijalle TI:n 22 maata käsittäneessä lahjontaa kuvaavassa indeksissä (Bribe Payer Index, BPI). Korruptioindeksi on nähtävissä osoitteessa: www.transparency.org/cpi/
- 3 Julkishallinnon alan opinnot ovat tällä hetkellä yksi suosituimmista opintosuuntauksista

(Štšerbatšenko 2014). Vuoden 2013 kansainvälisen korruptioarometrin – joka perustui kyselytutkimukseen ja joka kattoi 114 000 vastaajaa yhteensä 107 maasta – mukaan korruption aste korreloi poliittista johtoa ja julkisia instituutiota kohtaan koetun epäluottamuksen kanssa. Venäjällä 92 prosenttia vastaajista ei luota valtion virkamiehiin, 89 prosenttia ei luota poliisiin (siitä huolimatta, että poliisivoimien uudistamiseen on käytetty 1,125 miljardia ruplaa). Oikeuslaitumia kohtaan koettu epäluottamus on 84 ja lainsäädäntöä kohtaan 83 prosenttia. Venäjän kansalaisten mukaan vähiten korruptoituneita

- ovat uskonnolliset organisaatiot (40 prosenttia vastaajista ajattelee niiden olevan korruptoituneita) ja kansalaisjärjestöt (45 prosenttia).
- 4 Jotkut hallitukset ovat myyneet virkoja kerätäkseen rahaa. Näin toimittiin esimerkiksi 1700-luvulla Ranskassa (erit. oikeuslaitoksen virkojen kohdalla) sekä armeijan ja merivoimien virkojen kohdalla useimmissa Euroopan maissa vielä 1800-luvulla. Kun viranhaltijoille myönnetty erityisoikeudet estivät tehokkaan valtionrakenuksen ja olivat haitaksi, nimitykset ostettiin tai lunastettiin takaisin.
- 5 Kirjoittamattomia sääntöjä ei pitäisi sekoittaa epävirallisiin rajoitteisiin (joita määrittävät toimintaohjeet, käyttäytymistä ja kokoontumista

säätelevät normit, tavat ja traditiot). Sen sijaan kirjoittamattomat säännöt säättävät, miten sekä viralliset että epäviralliset rajoitteet voidaan kiertää tai vahvistaa vain osittain. Ne myös viittaavat käytännölliseen taitoon, joka voidaan saavuttaa vain kokemuksella rajoitteiden kanssa toimimisesta. Yksilöstä, joka on kykenevä ”luovimaan” virallisten ja epävirallisten sääntöjen välillä ja arvioimaan, miten ja millä todennäköisyydellä tietyt säännöt pannaan toimeen, tulee valtaapelin mestari ja kyvykäs *sisteman* herra.

- 6 *Sisteman* sisäpiiriläisten tai entisten sisäpiiriläisten haastattelut tehtiin anonyymisti. Lisätietoa haastattelututkimuksen metodologiasta ks. Ledeneva 2013

Lähteet

- Allina-Pisano, J. (2007), *The Post-Soviet Potemkin Village: Politics and Property Rights in the Black Earth*. New York, NY: Cambridge University Press.
- BBC Monitoring (2010), Russian Leadership Needs to Step In Personally Where System Fail. Putin, *TV-Rossija 24*, December 16.
- Bessonova, O.E. (1999), *Razdatok: institucionalnaja teorija hozjaistvennogo razvitija Rossii*. Novosibirsk: IEiOPP SO RAN.
- Blundo, G. & de Sardan J. P. O. (eds.) (2006), *Everyday Corruption and the State: Citizens and Public Officials in Africa*. London: Zed Books.
- Bruk, B. (2013), Rossijskaja korruptsija na barometre Transparency International. – *IMRussia.org*, 31 July 2013. <http://imrussia.org/ru/society/522-russian-corruption-on-the-transparency-internationals-barometer>
- Christiansen, T. & S. Piattoni (2003), *Informal Governance in the European Union*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Christiansen, T. & Neuhold (2012), *International Handbook on Informal Governance*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Dawisha, K. (2014), *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia*. New York: Simon & Schuster.
- de Sardan, J.P.O. (2008), Researching the Practical Norms of Real Governance in Africa. – *Discussion Paper 5*, London: Africa Power and Politics Programme. <http://www.institutions-africa.org/filestream/20090109-discussion-paper-5-researching-the-practical-norms-of-real-governance-in-africa-jean-pierre-olivier-de-sardan-jan-2009>
- Forbes.ru. (2012), Opasnyi igrok: Kak Suleiman Kerimov perežil dve katastrofy, edva ne stojavšie emu žizni i sostojanija. – *Forbes Magazine*, 7.2.2012. <http://www.forbes.ru/sobytiya/lyudi/79051-opasnyi-igrok-kak-suleiman-kerimov-perezhil-dve-katastrofy-edva-ne-stoivshih-em>.
- Gorlizki, Y. (2010), Too Much Trust: Regional Party Leaders and Local Political Networks under Brezhnev. – *Slavic Review* 69:3, 676–700.
- Hale, H. (2014), *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective (Problems of International Politics)*. New York: Cambridge University Press.
- Hosking, G. (2000), Patronage and the Russian State. – *The Slavonic and East European Review* 78:2, 301–320.
- IMRussia.org. (2013), Putin, Syria and the G-20. Moscow: Institute of Modern Russia. www.imrussia.org/en/politics/551-putin-syria-and-the-g-20.

- Keenan, E. (1986), Muscovite Political Folkways. – *Russian Review*, 45:2, 115–181.
- Khlevnyuk, O. V. (2009), *Master of the House: Stalin and His Inner Circle*. New Haven: Yale University Press.
- Klyuchevsky, V.O. (1988), *Kurs Rossijskoi Istorii*. Tom II. Moscow: Mysl.
- Kubik, J. & Linch, A. (2013), *Communism From Within*. New York, NY: NYU Press.
- Ledeneva, A. (2001), *Unwritten Rules*. London: CER. Available online. <http://www.cer.org.uk/publications/archive/essay/2001/unwritten-rules-how-russia-really-works>
- Ledeneva, A. (2006), *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ledeneva, A. (2013), *Can Russia Modernise: Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lovell, S., A. Ledeneva, & A. Rogachevskii (eds.) (2000), *Bribery and Blat in Russia: Negotiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990s*. Basingstoke: Macmillan.
- Markova, I., (ed.) (2004), *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Medinsky, V. (2010), *Mify o Rossii: O russkom vorovstve i mzdoimstve*. Moskva: OLMA Media Group.
- Petrov, S. (2011), Can Russia Survive Through 2020? – *The Moscow Times*, 5.8.2011.
- Polanyi, K. T. (1977), *The Livelihood of Man*. New York: Academic Press.
- Service, R. (2005), *Leading Russia: Putin in Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Štšerbatšenko, M. (2014), *Kratki kurs nautšnogo karerizma*. Moskva: PROZAIK.
- Transparency International* (2013), *Global Corruption Report*. www.transparency.org/whatwedo/pub/global_corruption_barometer_2013
- Wilson, A. (2005), *Virtual Politics*. New Haven: Yale University Press.